

Amerika ingiliscəsində tarixizmlər

Vüsalə İntiqam qızı Qasımova

Bakı Qızlar Universitetinin baş müəllimi

E-mail: vusale.qasimova.86@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. Ç.M. Qaraşarlı,
filol.ü.f.d., dos. K.A. Cəfərova

Açar sözlər: tarixizmlər, üslubi, emosional, alınma sözlər, immiqrantlar

Ключевые слова: историзм, стилистический, эмоциональный, заимствования, иммигранты

Key words: historical words, stylistic, emotional, borrowings, immigrants

İngilis dilinin Amerika variantı indiki leksik-qrammatik səviyyəsini az bir müddətdə deyil, neçə əsrlər ərzində əldə etmişdir. Bu variantın yarandığı dövr əslində Amerika cəmiyyətinin, ABŞ dövlətinin yarandığı dövrdür, buna görə də həmin proseslər bir-birindən təcrid olunmadan araşdırılmalıdır. Məhz həmin dövrdə Amerika ingiliscəsində yaranmış yeni söz və ifadələrdə o dövrün tarixi hadisələrinin, həyat təzi və mədəniyyətinin əks olunduğunu aşkar etmək olur.

Amerikanın məskunlaşmasından sonra onun iqtisadi, siyasi, elmi, mədəni həyatı inkişaf etməkdə idi. Bu amillər Amerikada işlənən ingilis dilinin inkişafında rol oynamaya bilməzdi. Amerikada həyat da, ətraf aləm də, bitki və heyvanlar aləmi də, yerli hinduların təsiri də burada danışılan ingilis dilinin tarixi leksikasının inkişaf etməsinə təsir göstərmişdir.

İngilis ədəbi dilindən uzaq düşən, Şimali Amerikada tamamilə yeni mühitdə yaşayan kolonistlər, yeni anlayışlara uyğun yeni sözlər və ifadələr kəşf etməli olmuşlar. Onların əhatə olunduğu əşyalar da, münasibətlər də İngiltərədəkindən fərqli idi (2, s. 146).

İngilis dilinin Amerika variantının fərqlənməsində, onun özünəməxsus leksikasının formalaşmasında məhz həyat təzi ilə bağlı leksik təbəqənin rolu böyük olmuşdur. Dilçilik ədəbiyyatında da bu sahəyə xüsusi əhəmiyyət verilir. Məhz bu qrupa aid olan Amerika sözləri ingilis dilinin başqa variantlarına da alınır, çünki onların ifadə etdiyi əşya və məfhumlar Britaniya və başqa ingilisdilli ölkələr üçün səciyyəvi deyildir.

Amerika variantının ingilis dilinin başqa variantlarından fərqlənməsində başqa bir amilin də rolu olmuşdur. Bu, Amerika variantına daxil olmuş alınma sözlərdir və müxtəlif mənbələrdən alınmışdır. Belə sözlər arasında ölkənin yerli xalqı olmuş hinduların dillərindən alınmış sözlər, Amerikanı koloniyalaşdığı dövrdə buraya gəlmiş immiqrantların dillərindən alınmış sözlər də vardır. Alınma sözlər ispan, italyan, alman, slavyan və başqa ölkələrdən gəlmiş immiqrantların dillərindən alınmışdır.

XVII-XVIII əsrlərdə Amerikada danışılan ingilis dilinə daxil olmuş tarixizmlərin əsas qrupu ingilis kolonistlərinin buradakı yeni həyat təzi ilə bağlı idi. İngiltərədən köçmüş əhalinin məşğul olduğu təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində bir çox yeni sözlər meydana çıxdı. Misal üçün, meşənin dərinliklərində bir qrup ailənin yaratdıqları uzaq yaşayış məskəni Amerika ingiliscəsində yeni sözlə – **back-settlement** sözü ilə ifadə olunurdu. Eyni zamanda ölkənin faunası və florası ingilis dilinin həmin sahələrə aid hindu sözləri ilə zənginləşməsinin mənbəyi idi. Misal üçün, hindu dillərindən alınmış **caribou** ölkənin faunasına xas olan maral növünü bildirmək üçün qəbul olunmuşdu (1, s. 99).

Ən mühüm leksik təbəqə isə qitənin yerli əhalisinin həyat və məişətini əks etdirən realiyalardır. Misal üçün, hindu mənşəli **tomahawk** (alqonkin. **tomahaken**) “balta” mənasında ingilis dilinə də daxil olmuşdur. Və yaxud hinduların dilindən Amerika ingiliscəsinə daxil olmuş **mocassin** (alqonkin. **mokasin**) hinduların geydiyi dəri ayaqqabını bildirirdi.

Amerikanın həyat tərzini ilə bağlı realilər yalnız Amerikanın həyatına xas olduğundan onun dildə meydana çıxan ifadə vasitələri də məhz ingilis dilinin Amerika variantı üçün səciyyəvidir və başqa variantlarda bu leksik təbəqə başa düşülmür. Bu təbəqənin tərcüməsi adətən xüsusi üsullar tələb edir.

XVII-XVIII əsrlərdə xeyli miqdarda tarixizmlər Amerikada ilk ingilis kolonistlərinin yeni həyat şəraitini əks etdirirdi. Hazırda həmin sözlər Şimali Amerikanın tarixi həyatının müxtəlif dövrlərini əks etdirir və müasir Amerika ingiliscəsində onların çoxu dildə artıq tarixizm kimi qəbul olunur.

Əksər ispan sözləri təsərrüfat fəaliyyətinə aiddir: **agregado** “fermada işləyən meksikalı muzdlu işçi”, **batea** “qızılın yuyulması üçün nov”, **cabestro** “noxta”, **rinkon** “yazlıq əkin sahəsi”.

Digər qrupa dövlət və ictimai fəaliyyət bildiren alınma sözlər daxildir: **alguazil** “şerif”, **calaboose** “türmə”, **emperasario** “koloniya qubernatoru”, **padre** “katolik ruhani” (3, s. 154).

Fransız dilindən alınmış xeyli söz XIX əsrə aiddir. XVII-XVIII əsrlərdə fransız dili Şimali Amerikada səyahətçilərin, ovçuların, xəz dəri alverçilərinin və missionerlərin dili kimi işlənirdi. Həmin qrupa təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı olan sözlər daxildir: **bourgeois** “işgüzar şərik”, **coureur de bois** “ovçu”, **embarras** “körpücük”, **pose** “keçid”, “bərə”.

Digər qrupa Amerikanın həyat tərzini və mədəniyyətini bildiren sözlər daxildir: **chowder** “balıq və tərəvəzlə bişirilən qatı yemək”, **quantiers** “ayaqqabı növü” və b.

Niderland dilindən Amerika ingiliscəsinə daxil olmuş alınma sözlər mənaca beş əsas qrupa bölünür. Əsas qrupa daxil olan sözlər holland icmasının təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirir:

Erve (nid.erve) “kiçik torpaq sahəsi”, **graght** (nid.gracht) “xəndək”, **scow** (“barja”), **segt** (nid.zicht) “oraq”.

Digər qrup tarixi alınmalar Amerikanın etnoqrafik mədəniyyətini əks etdirir:

Bowery (nid.bouwerij) “ferma”, “malikanə”, **cansloper** (nid. schausloper) “kişi paltosu”, **kirmess** (nid.kermis) “xeyriyyə bazarı”, **stoop** (nid, stoep) “pilləkənli artırma”, “şüşəbənd”.

Alman immiqrantlarının dilindən daxil olmuş sözlərin əksəriyyəti yemək və içməklə bağlıdır:

Hamburger (alman. Hamburg). Bu söz içərisində bifşteks olan buterbrod mənasını ifadə edir. Hamburger Amerika ingiliscəsinə XIX əsrin ikinci yarısında daxil olmuşdur.

Kaffeeklatsch (alm. Kaffeeklatsch). Amerika ingiliscəsində bu söz “bayram söz-söhbəti”, “laqqırtı” mənasında işlənir. XX əsrdə Almaniya gəlmiş immiqrantların dilindən alınmışdır və hazırda da işləkdir (4, s. 86).

Pretzel – qızardılmış və duzlanmış peçenye;

Frankfurter schnitzel – şnitset növü;

Wienewurst, qısa forması **wiener** və yaxud **wienie**, mövsümü sosiska və s.

Amerika ingiliscəsində işlənən irland mənşəli **shebang** (“müvəqqəti sığınacaq”) irland dilindəki shebeen (“qeyri-qanuni içki barı”) sözündəndir. Həmin söz qayel dilindəki seibe (“a mug”) sözündən törəmişdir. Başqa bir – irland sözü **shanty** (“daxma”) irland dilindəki **sean-tigh** (“shan tee” kimi tələffüz edilir) “köhnə, qədim ev” mənasındadır.

Shanty sözü əsasında hətta başqa leksemlər də meydana çıxmışdır. 1882-ci ildə

shantytown ifadəsi meydana çıxmışdı ki, bu da şəhərlərin ətrafında yoxsul təbəqə tərəfindən tikilmiş xırda evləri, daxmaları ifadə etmişdir. Bu adın meydana çıxması irland mənşəli immiqrantların Amerikaya gəldikdə əksər hallarda belə məskənlərdə, yəni şəhərin kənarlarındakı gecəqondularda yaşamağı ilə əlaqədardır. Bostonda **shanty Irish** ifadəsi 1948-ci ildə Bostona köçmüş yoxsul irland immiqrantlarını ifadə edirdi.

İrlandiyadan gəlmiş immiqrantlar, bir qayda olaraq fəhlə, qulluqçu işləyir və yaxud da əsgərlikdə xidmət edirdilər. O zaman xalq dilində işlənməyə başlayan **bidly** (“a servant girl”) ifadəsi irland mənşəli Bridget qadın adının ixtisar edilməsi yolu ilə düzəlmişdi.

Zənci dilindən alınmış sözlərdən biri **barb** (“at”) sözüdür. Bu söz ingilis dilinə təsadüfən daxil olmamışdır. At zəncilərin əməyində vacib bir yer tuturdu, ona görə də bu heyvanın adı da onların ən çox işlətdiyi bir söz kimi ingilis dilində özünə yer etmişdi.

Afrikalıların adət-ənənələrini əks etdirən geyimlərin adları da ingilis dilinə daxil olurdu. Məhz Afrika mənşəli olan zəncilərin baş geyimi kimi işlətdikləri fəs zənci dilində **fez** adlandırdığı üçün ingilis dilinə də tərcümə olunmadan daxil olmuşdu. Çünki gəlmə avropalılar özləri belə geyimdən istifadə etmirdilər, ona görə də onun ingilis dilinə tərcümə edilməsi də mümkün deyildi (3, s. 188).

Bir sıra tarixi alınmaların etimologiyasına nəzər salaq. **Santa Claus** sözünün mənası asanlıqla təyin olunur. «Şaxta baba» mənalı Santa Claus Niderland dilindəki **sinterklaas** sözündür. Kla(a)s niderlandca Nicholaas adının qısa formasıdır. Beləliklə Santa Claus Santa Nikolaas adındandır.

Yankee sözünün mənşəyi isə mübahisəlidir. Ehtimala görə, Yankee Niderland dilindəki Yan Kees (John cheese) sözündədir. 1650-ci illərdən işlənməyə başlamış bu ifadə hollandlara istinadən saymazyanə müraciət forması kimi işlənirdi (2, s. 148).

Bu qənaətə gəlmək olur ki, Şimali Amerikanın məskunlaşdığı dövrdə ingilis dilinin Amerika variantının inkişafında yeni həyat tərzini və tarixi hadisələrlə əlaqədar olaraq xeyli sayda tarixizmlər meydana çıxmışdır. Bu leksik təbəqə ölkənin mədəniyyətindən tutmuş siyasi həyatınadək bir çox sahələrə aiddir. Hansı sahəyə aid olmalarından asılı olmayaraq bu tarixizmlər ABŞ dil realilərinin önəmli bir hissəsini təşkil edir və onların bir çoxunun dildə üslubi-emosional funksiyaya malik olması onların, o cümlədən də tarixizmlərin tədqiqinin böyük təcrübə əhəmiyyəti malik olduğunu göstərir.

Məqalənin aktuallığı. Məqalədə qərb sivilizasiyasının linqvistik və ekstralingvistik amilləri, onların fonetik, leksik və morfoloji xüsusiyyətləri araşdırılır. Eyni zamanda İngiltərənin kolonial siyasəti nəticəsində Amerika dilinin lüğət tərkibinin müxtəlif cəhətdən formalaşmasının şahidi oluruq.

Məqalənin elmi yeniliyi. ABŞ-in əsas tarixi mərhələlərinin dilin öyrənilməsinə nüfuz etməsi, leksik təbəqəsinin formalaşmasında rolu araşdırılıb. Eyni zamanda dilin maddi və mədəni mədəniyyət ilə sıx vəhdəti öyrənilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu məqalə “Ölkəşünaslıq” fənninin öyrənilməsində tələbələrə, eyni zamanda magistr və doktorantlara yardımçı vəsait kimi kömək edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Graidie G. Historical changes and English word-formation. Chicago, 1962.
2. Mencken H. The American language. N.Y., 1945.
3. Serjeantson M. A History of Foreign words in English. London, 1937.

4. Webster's New World Dictionary of the American Language. Cleveland-New-York. v. 1-2, 1964.

В.И. Гасимова

Историзмы в английском языке Америки

Резюме

Поселение в Северной Америке европейских иммигрантов, их новый образ жизни, имена знаменитых лиц и важных событий, содействовали обогащению английского языка и появлению в нем слов и выражений исторического характера. Такие лексические единицы относятся к разным отраслям жизни и составляют значительную часть реалий в английском языке. Одновременно среди историзмов имеются стилистически окрашенные формы, которые демонстрируют важность изучения историзмов в области стилистики.

V.İ. Gasimova

Historical words in American English

Summary

Settlement of North America by European immigrants, their new life style, the names of outstanding persons and important events gave rise to enrichment of the English lexicon with numerous historical words and expressions. Such lexical units refer to various branches of life and constitute a significant part of language realities. Simultaneously the historical lexical units also include stylistic-emotional color, which signifies the importance of historical words as stylistically colored devices.

Redaksiyaya daxil olub: 01.09.20201